

УДК 821.161.2 (19)

АРТЕМЕНКО Л.В.,

*кандидат філологічних наук, викладач-методист
предметної комісії української мови та літератури*

КЗВО «Рівненська медична академія»

**ХУДОЖНЬО-СЕМАНТИЧНІ МОДЕЛІ ВИЯВУ
КОНЦЕПЦІЇ ДЕСАКРАЛІЗОВАНOSTІ
МИСТЕЦТВА В УКРАЇНСЬКІЙ
ПОЕТОЛОГІЧНІЙ ЛІРИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ**

**ХУДОЖЕСТВЕННО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ
МОДЕЛИ ВЫЯВЛЕНИЯ КОНЦЕПЦИИ
ДЕСАКРАЛИЗАЦИИ ИСКУССТВА В
УКРАИНСКОЙ ПОЭТОЛОГИЧЕСКОЙ ЛИРИКЕ
XX СТОЛЕТИЯ**

**ART AND SEMANTIC MODELS OF DETECTION
OF THE CONCEPT OF DESACRALIZATION OF
ART IN THE UKRAINIAN LYRICS OF THE XX
CENTURY**

Анотація: У статті констатовано, що семантика поетологічного дискурсу – це насамперед його ідейно-тематична, концептуально-сміслова сфера, в якій під кутом зору авторського оціночного ставлення постають аспекти художньо-естетичної діяльності митця. В ідейно-тематичній сфері поетологічного дискурсу виокремлено семантичні моделі поетичної творчості, в межах яких відбувається реалізація спектра авторських аксіологічних стратегій.

Ключові слова: лірика, поетологія, авторецептивний дискурс, концепція десакаралізованості мистецтва, семантична модель, громадськоцентрична модель, антропоцентрична модель.

Аннотация: В статье констатируется, что семантика поэтологического дискурса – это прежде всего его идейно-тематическая, концептуально-смысловая сфера, в которой с точки зрения авторского оценочного отношения возникают те или иные аспекты художественно-эстетической деятельности художника. В идейно-тематической сфере поэтологического дискурса выделены семантические модели поэтического творчества, в рамках которых происходит реализация спектра авторских аксиологических стратегий.

Ключевые слова: лирика, поэтология, авторрецептивный дискурс, концепция десакарализации искусства, семантическая модель, общественноцентрическая модель, антропоцентрическая модель.

Annotation: The article states that first of all the semantics of poetological discourse consists in ideological and thematic, conceptual and notional sphere where the aspects of the artist's aesthetic activity appear from the perspective of the author's appraisive attitude. In the ideological and thematic sphere of poetological discourse, semantic models of poetic creativity are singled out, within which implementation of the author's axiological strategies spectrum takes place.

Key words: lyrics, poetology, autoreceptive discourse, art sacralization concept, semantic model, sociocentric model, anthropocentric model.

Вступ. Вагомим складником широкого тематичного діапазону сучасної української та європейської поезії є так звана поетологічна семантика, тобто специфічний художній дискурс, у якому предмет творчої рецепції автора виражає саме ті аспекти, що стосуються понять художньої авторефлексії, металітературності, образів митця і мистецтва.

Постановка проблеми та аналіз літературних джерел. Питання художньої авторефлексії, металітературності в сучасному літературознавстві набувають особливої теоретичної ваги, про що дає підстави стверджувати й авторитетна кількість наукових розвідок, у яких ці проблеми наголошуються, так і висвітлюються в них аргументаційні праці науковців (праці В. Рисака, С. Руссової, І.

Лучука, М. Богатшової, К. Буславої, К. Дюжевої, О. Папушиної, О. Турган, А. Вежицької, Х. Вайнріха, Є. Мюллер-Зетельмана, К. Шаффера, А. Вебера, Е. Гессенберга, Л. Франка, В. Хінка, Л. Хатчен, Р. Олзера, Р. Зігля, М. Хатямової, В. Ходуса, М. Шруби, К. Штайн та ін.).

У українському літературознавстві опрацювання художньої поетології все ще перебуває на початковому етапі та здебільшого представлено зразками аналізу поетологічних її виявів у творчості окремих українських або зарубіжних митців.

Метою статті є аналіз специфіки художнього вияву семантичних моделей поетологічного дискурсу в матеріалі української поетологічної лірики ХХ ст. Безпосередні завдання, окреслені визначеною метою, полягають у

дослідженні громадськоцентричної та антропоцентричної семантичних моделей авторецептивного поетологічного дискурсу української лірики XX ст.

Результати досліджень. До поетологічної прийнято відносити лірику, тематичну основу якої становлять питання творчої рефлексії, авторецепції автора щодо власної творчості або процесів творчості загалом.

Семантика поетологічного дискурсу — це насамперед його ідейно-тематична, концептуально-сміслова сфера, в якій під кутом зору авторського оцінювального ставлення постають ті або ті аспекти художньо-естетичної діяльності митця. В ідейно-тематичній сфері поетологічного дискурсу, на нашу думку, варто передусім виокремлювати вибудовувані авторами поетологічних вирішених текстів семантичні моделі поетичної творчості, в межах яких відбувається реалізація спектра авторських аксіологічних стратегій.

Поняття «семантична модель» у контексті пропонованого дослідження будемо визначати як окреслений у межах поетологічного дискурсу тип художньої репрезентації загальних уявлень про походження, сутність і функціональні особливості мистецтва. З огляду на це ми вважаємо, що в окремії семантичній моделі поетологічного дискурсу певним чином інтерпретовано одну із двох загальновизначених і загальновизнаних на сьогодні концепцій мистецтва: концепцію сакралізованості або десакралізованості мистецтва

Підґрунтям концепції сакралізованості мистецтва слугує уявлення про ірраціональне (метафізичне) походження мистецтва. Стосовно поетологічного дискурсу її виявом є те, що поет визнає за джерело натхнення не ті або ті чинники об'єктивної реальності, які надихнули його на творчий порив, а певну персофіковану або неперсофіковану метафізичну реальність.

Підґрунтям концепції десакралізованості мистецтва, навпаки,

слугують уявлення про мистецький процес як наслідок творчої праці, недетермінованої ірраціональними надприродними силами. В межах концепції десакралізованості мистецтва на особливу увагу заслуговують дві семантичні моделі авторецептивного дискурсу: громадськоцентрична та антропоцентрична.

1. Громадськоцентрична семантична модель.

Це семантична модель, яка відзначається спрямованістю авторецептивних уявлень на тематичну площину суспільно-громадського покликання поета та поезії. Попри те, що суспільно-громадська візія мистецтва, відома ще з античної епохи, мислилась активним зумовлювальним чинником європейської поезії й усіх наступних епох, але саме в літературі другої половини XIX ст., зокрема в поезії реалізму, їй надано особливої ваги та статусу своєрідної естетичної реакції на загострену мистецтвоцентричність творчих настанов поетики романтизму, його заглиблення у світ «чистого мистецтва», нехтування ним суспільно-значущою проблематикою, протиставлення творчої піднесеності генія-поета меркантильним запитам обивательського загалу.

Громадськоцентрична мистецька семантика не притаманна естетиці модернізму, хоча, втім, цілком у ній не ігнорована. Вияв громадськоцентричної семантики найбільш потужний і яскравий на тих історичних етапах розвитку літератури, на яких вона ідеологічно найбільш умотивована. В українській поезії XIX ст. мотиваційними чинниками громадськоцентричної семантики були настанови національно-визвольних змагань і боротьби проти соціального гніту, декларовані поетами-романтиками, реалістами, народниками та навіть модерністами. У громадськоцентричній поезії XX ст. пріоритетні рушійні стимули відповідної тематики, безперечно, — це чіткі та безкомпромісні національно-патріотичні настанови (поети «розстріляного Відродження», поети еміграційних шкіл, поети-шістдесятники та дисиденти).

Ідеологічно мотивованими були й громадськоцентричні уявлення тих поетів, які вимушено або добровільно стали співцями «соціалістичного реалізму». Щоправда, мотиваційними для них слугували чинники діаметрально протилежного ідейно-естетичного гатунку.

Серед основних образів громадськоцентричної моделі — поет-громадянин, місія якого полягала у самовідданому служінні усвідомленим патріотичним і духовним потребам своїх співвітчизників.

Поезію в межах громадськоцентричної моделі ідентифікують здебільшого із знаряддям громадського та національного виховання, а також із засобом лікування суспільних недуг. Пріоритетна проблема громадськоцентричної семантики — зв'язок поета та суспільства, поета та влади:

Мій дух промовляє мені:
«Ставай, вартовий, без вагання на чаті!
Хоч люди замліли в рідній стороні
На голос твій будуть мовчати,
Та слава про них загримить до зірок,
Що є з їх народу пророк» [9, с. 343].

Громадськоцентрична тематика притаманна численним зразкам української авторецептивної лірики, як-от: П. Мирний «До сучасної Музи»; І. Франко «Скорбні пісні», «Смішний сей світ! Смішний іще се поет...»; Леся Українка «Пророк», «Народ пророків», «Слово, чому ти не твердая криця...»; С. Черкасенко «Письменникові», «Нашим поетам»; М. Вороний «Гей, хто має міць!...», «На свято відкриття пам'ятника Іванові Котляревському»; М. Рильський «Декларація обов'язків поета і громадянина»; П. Тичина «Великим поетом ми вважаєм того поета...»; В. Чумак «Сталлю-гнітом моє слово...»; А. Малишко «Послання товаришам поетам»; Ліна Костенко «Біль єдиної зброї»; П. Косенко «Поете, знай, що ти стоїш на вічній варті...» й ін.

Іронічну інтерпретацію громадськоцентричної проблематики подано у вірші О. Ірванця «Звернення поета до співвітчизника, як до рівного собі (мініматюра)»:

І ти, п'яного,
Кольору індиго... [6, с. 99].

2. Антропоцентрична семантична модель. Антропоцентричною є семантична модель, у якій авторецептивні уявлення співвіднесені зі сферою повсякденного людського життя в його різноманітних виявах.

Поезія, друже, всюди є —
І в людях, і в природі,
І, поки чоловік живе, їм умирати годі.
/.../
Вона в дощі, в снігу, в імлі,
В курному осіннім димі —
Найменше ж, друже, єсть її
В химернім ритмі й ритмі [7, с. 45].

В антропоцентричній семантичній моделі відображено такі поетологічні уявлення про поета та поезію, формування яких у свідомості митця відбувається внаслідок спостереження та творчого переосмислення широкого кола явищ навколишньої дійсності, які в цьому контексті виступають джерелом поетичного натхнення й одночасно актуальними життєвими фактами, що потребують, з погляду поета, естетичного реагування та художньо-ціннісної ідентифікації.

Спектр усіх припустимих виявів антропоцентричної семантики дослідити досить складно з огляду насамперед на його потенційно невичерпні тематичні можливості. Водночас можна оперувати певними предметно-тематичними константами, до яких поети звертаються досить часто.

3-1. Природа. Вплив природи на сферу творчих потенцій поета описано у творах Г. Чупринки «Поезія природи»; І. Качуровського «Ще підлітком любив я

малювати...»; Л. Дмитерка «Мистецтво», «Люблю грозу в начале мая...»; Бабая «Дош у вірші»; Л. Забашти «Франко і Леся в Карпатах»; М. Руденка «Як стати поетом»; В. Симоненка «Поет і природа»; С. Будного «Джерело пісні»; П. Щепітько «Природа і поезія»:

Сьогодні всі уміють римувати —
 Це нині не найважче ремесло.
 Та є рядки, неначе груди з вати, —
 Не сялось у них і не росло.
 Але поет...
 Ні, рими бездоганні
 Його іще не творять, друже мій:
 Як сіль у світовому океані,
 В Природі розчинитися зумій [8, с. 360].

Джерелом поетичного натхнення для поетів також часто виступають природні явища, зокрема:

— весна: Б.—І. Антонич «Поетова весна»; П. Воронько «Весна – поезія, поезія – це й осінь...»; Т. Дігай «Я пишу тобі весну...»; А. Спиридончева «Весна-поетеса»;

— зима: В. Базилевський «Зима в його Михайлівськiм, зима!...»;

— осінь: Д. Кремінь «Осінні вірші пишуться під осінь...»; Б. Павлівський «Осінні дні сприятливі для віршів...»;

— ніч: Б.—І. Антонич «Музика ночі»; Ю. Бондюча «Ніченько, біла вороно...»; П. Воронько «Ніч поета»;

— дерева: П. Карманський «Під дубом Т. Тассая»; Б. Жолдак «Шевченків дуб»; Л. Забашта «Дуб Гете», «Гілочка з шевченкової верби»; Б. Рубчак «Розмова жінки з поетичним лісом».

3–2. *Технічна сфера*. Авторецептивні мистецькі уявлення може бути співвіднесено й із певними аспектами діяльності людини, що пов'язані із технічною галуззю чи певними технологічними процесами, наприклад, із

шахтарською рацією (М. Драй-Хмара «Спустившись на саме дно копальні...»), з польотом космічного корабля (Л. Дмитерко «Пое-зія»), із роботою археолога (В. Базилевський «Дві декларації») тощо:

Спустившись на саме дно копальні,
 шахтар в печі, немов підземний гном,
 рубає вугілля чи руду кайлом,
 прорізує ферфлаг, штерки дальні.
 /.../

Поете, поринай у вир буття,
 у будні, в хащі днів, у твань життя,
 і ти здобудеш дивні самороли [3, с. 14].

3–3. *Міський топос*. Із ХХ ст., тобто від часу активного зацікавлення країнськими

митцями темою міста, урбаністична те-ма-ти-ка впевнено утримує за собою статус обов'язкового складника їхніх мистецьких уявлень. Здебільшого поетологічна інтерпретація міського топосу властива канві опису вражень від пам'ятної для того чи того поета місцевості: М. Рильський «Пушкінський дім в Одесі», «В дні Лесі Українки в Ковелі»; М. Бажан «Міцкевич в Одесі», «Леся Українка в Сан-Ремо»; О. Тарнавський «Шевченко у Вашингтоні»; Л. Забашта «На руїнах будинку Гейне»; С. Будний «Франко в Чернівцях» та ін. У поезії В. Базилевського «Ще постачає село поетів...» йдеться про поетів – вихідців із села. У поезії П. Вольвача «Деся на околиці, деся на задвірах...», навпаки, змальовано «народження» міського поета.

3–4. *Родинне коло*. У тематичній площині «родинне коло» найчастіше підлягає актуалізації образ матері поета: Т. Масенко «Мати поета»; Л. Забашта «Матері поета»; О. Шпирко «Матерів» й ін.:

Усяк поет, чи знаний, чи не знаний,

Пройшовши через тисячі сум'ять,
В обов'язок включає первозданий
Слова нежиття Матері сказати [10, с. 9].

3–5. *Предмети побутового вжитку.* До цієї сфери належать поетологічні враження від пред-метів, які складають побут митця. Так, у поезії Б. – І. Антонича «Три строфи з записника» поетизовано одну із речей міського побуту – телефонну трубку. У поезії Л. Забашти «Славлю каву, геніальний напій життя...» каву поетизовано як одне із джерел поетичного натхнення:

Славлю каву, геніальний напій життя,
І святого Омара, скромного схимника
з Мекки,

Що відкрив його людям.

/.../

Слава і вам, каро-чорні зернята,

За те, що натхнення давали

Вольтеру й Руссо, Баху й Бальзаку,

А бідним поетам – вливали до пісні
снагу [4, с. 67].

3–6. *Екзистенційна сфера.*

Екзистенційна сфера авторецептивної мистецької тематики – це сфера рефлексій митця стосовно плину психологічних і фізіологічних процесів його творчої особистості. В екзистенційній площині творчого вияву поета

варто розрізняти три тематичні напрямки, найбільш часто опрацьовуваних поетами ХХ ст.:

– кохання: М. Вороний «Заспів», «Я – поет», «Лист», «Палімпсест»; Олександр Олесь

«Замовкли струни і мовчать...», «Я умираю, душа вмирає...»; Г. Чупринка «Чари поезії»;

Ю. Клен «Ти відійшла, й ні смутку, ані тужі...»; М. Луків «Поетова кохана»; Б. Олександрів «Петрарка»; П. Гірник «Писати легше, як любити...» й ін.:

Ти питаєш: чому я буваю чудний –
То дивлюся на тебе побожно,
То уперто мовчу, а мій погляд німий
Щось висстежує пильно й тривожно?
Моя любя! Ховаєш ти тайну якусь,
На лиці ж твоїм ласка і... маска.
Я нечемний роблюсь, я під маску
дивлюсь,
Ти не гнівайся на мене, будь ласка.
Твоя тайна для мене цікавий сюжет –
Я поет [2, с. 87].

– фізіологічні процеси: Л. Забашта «Поетам не страшно старіти...»; В. Базилевський «Хвороба для поета – благо...», «Вік непотрібний калічить поету...»; «Співоче горло, цить!..», «Гризоти старіючого поета – то не стільки гризоти, як...»; Б. Рубчак «Поет прощається з дитинством», «Малий поет», «Старий поет» та ін.

Вік непотрібний калічить поету словник,
хилить творця до землі, у безрадісну прозу.
Тяжко вороча словами пудовий язик,
вергає брилами фраз закабалений розум.

Ноша нелегкого віку занадто важка і
непрозора – поету її не підняти.

Й сам він, як брила, – подоба свого ж
словника,

тут би навчитись ходити, не те що літати [1, с. 314].

– автопоетична рефлексія: М. Пригара «Поезія»; А. Заграєнко «А ви з поетів не робіть святих...»:

А ви з поетів не робіть святих,
хоча судилось їм творити вічне.
Всяк суціль в світі п'яниця чи псих,
все ж може мати хист непересічний.
Не в особистих якостях тут річ,
хоч творче я завжди багатогранне.
Талан як одночасні день і ніч.

Безкриля скромність – як без
милована [5, с. 71].

Висновки. Отже, загалом семантика
поетологічного дискурсу може бути
співвіднесена з однією із двох
загальновизнаних на сьогодні концепцій
творчості: концепцією сакралізованості або
десакралізованості мистецтва. У межах

концепції десакралізованості мистецтва в
роботі розмежовано дві семантичні моделі
поетологічного дискурсу –
громадськоцентричну та антропоцентричну.
Перспективу подальших досліджень
вбачаємо у студіюванні інших семантичних
моделей, притаманних поетологічному
дискурсу української поезії XX ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевський В. Вертер: Вибрані твори. К.: Криниця, 2004. 608 с.
2. Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика. К.: Наукова думка, 1996. 704 с.
3. Драй-Хмара М. О. Вибране / упоряд. Д. Паламарчук, Г. Концур. К.: Дніпро, 1989. 542 с.
4. Забашта Л. В. Ой, Катране, Катрачонку. К.: Дніпро, 1968. 601 с.
5. Загравенко А. Дике поле. Знам'янка: Ресурсний центр, 1998. 79 с.
6. Ірванець О. Мій хрест. Харків: Фоліо, 2010. 122 с.
7. Лепкий Б. С. Поезії. К.: Радянський письменник, 1990. 383 с.
8. Руденко М. Д. Вибране: Вірші та поеми (1936–2002). К.: Дніпро, 2004. 800 с.
9. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наукова думка, 1975. Т. 1: Поезії. 448 с.
10. Шпирко О. До моєї душі на гостини. Кіровоград, 2007. 68 с.